

RAȚIUNEA SPECULATIVĂ

ALEXANDRU SURDU

Rațiunea Speculativă este, principial, o facultate hibridă a gândirii care presupune aplicarea formelor și a schemelor dialectico-speculative, ca Metodă, la studiul formelor Rațiunii ca Obiect. Dar, spre deosebire de Intellectul Rațional, extrem de productiv în aplicarea formelor intelective la studiul Rațiunii, Rațiunea Speculativă a fost de la început restricționată, a fost practică excesiv de către Hegel, urmat de câțiva filosofi marxiști, dar abandonată, în parte și datorită succesului de care s-a bucurat Intellectul Rațional, și chiar uitată spre zilele noastre. Acesta este și motivul pentru care vom face în continuare numai câteva considerațiuni rezumative.

1. SEMNIFICAȚIA KANTIANĂ A RAȚIUNII SPECULATIVE

Kant este primul care utilizează termenul de „Rațiune Speculativă” (*spekulative Vernunft*) în *Prefața* la ediția a II-a a *Criticii Rațiunii Pure*, ediție în care vorbește și despre „utilizarea speculativă a Rațiunii” (*spekulative Gebrauch der Vernunft*).

În *Prefață*, ca și în alte locuri, termenul de „speculativ” este asociat cu cel de „teoretic”, având însă referințe la obiecte sau la noțiuni ale unor obiecte care nu pot ajunge în nicio experiență. Și este vorba despre „Necondiționat” (*das Unbedingte*). Or, Necondiționatul, Transcendentul, de exemplu, este tocmai domeniul de referință al Speculațiunii, este ceea ce Rațiunea nu poate gândi fără să ajungă la contradicție (*Widerspruch*).

S-ar putea spune că Immanuel Kant descoperă domeniul gândirii speculative la limita Rațiunii, ceea ce este corect, și, totodată, faptul că Rațiunea ajunge la contradicție când îl exprimă propozițional. De fapt, nu Rațiunea gândește și exprimă Necondiționatul, ci o face omul cu ajutorul Rațiunii. Adică nu Rațiunea trebuie criticată, cum face Kant, ci persoana care gândește rațional. Ea ar trebui să fie oprită, ceea ce este imposibil, să mai facă astfel de încercări. Și tot Kant ne spune motivul, căci altfel vom ajunge la paradoxe, la antinomii și la paralogisme. Adică vom păți exact ceea ce au pățit reprezentanții Intellectului Rațional, încercând să gândească intelectual formele Rațiunii. Principial, s-ar putea spune că paradoxele apar în cazurile când formele unei facultăți superioare a gândirii sunt tratate, identificate sau exprimate prin formele unei facultăți subordonate. Rațiunea cu formele Intellectului și Speculațiunea cu formele Rațiunii.

S-ar putea vorbi și despre încercări de interpretare a Speculațiunii cu formele Intellectului: transcriere a unor fragmente din logica lui Hegel în limbajul (propozițional, predicativ, clasial sau relațional) logicii simbolice. Poate fi amintită aici și „logica dinamică a contradictoriului” a lui Ștefan Lupașcu. Dar toate acestea se referă mai mult la „dialectică” decât la gândirea dialectico-speculativă. Este vorba despre apariția în domeniul microfizicii a unor enunțuri contradictorii în exprimarea propozițională a Rațiunii, de genul „electronul este corpuscul” și „electronul este undă”, adică „nu este corpuscul”. Domeniul este al Transcendenței microfizice, care conduce la „paradoxii”, cum le zicea Lucian Blaga, și, datorită încercărilor de axiomatizare logico-simbolică sau logico-matematică a domeniilor fizice și microfizice s-a ajuns și la transcrieri logico-simbolice ale enunțurilor dialectice, respectiv contradictorii.

S-ar putea spune că interpretările intelective ale formelor noetice ale Speculațiunii sunt accidentale și nu sugerează o facultate deosebită a gândirii căreia să îi corespundă. Aceasta spre deosebire de Rațiunea Speculativă care, chiar în interpretarea kantiană, ajunge cu necesitatea la gândirea Necondiționatului.

La Kant nu poate fi vorba însă despre o interpretare a formelor noetice ale Speculațiunii, deoarece acestea nu erau încă formulate ca atare. Antinomiile kantiene nu sunt decât exprimări propozițional-judicative ale unor Supercategorii dialectico-speculative de tipul Universului, Sufletului și Divinității, care conduc la: antinomie, paralogism și ideal.

Dacă Rațiunea este utilizată însă corect, numai „regulativ” și nu „constitutiv”, adică speculativ, atunci paradoxele pot fi evitate. Utilizarea regulativă (*der regulative Gebrauch*) a Rațiunii se referă la ordonarea conceptelor intelective pe care are menirea de a le uni, tot așa precum și conceptele Intellectului au misiunea de a reuni diversitatea obiectelor. Utilizarea „constitutivă” (*der konstitutive Gebrauch*) însă conduce la formarea unor concepte cărora nu le corespunde niciun obiect în nicio experiență posibilă.

Într-un subcapitol din *Critica Rațiunii Pure*, intitulat „Antitetica Rațiunii Pure” (*Antithetik der Reinen Vernunft*), în care ne-am fi așteptat să facă referințe la domeniile antitetice (ontice) ale Speculațiunii, Kant vorbește despre cercetarea cauzelor care conduc la apariția enunțurilor contradictorii și consideră că acestea se găsesc în natura Rațiunii. De fapt, cauzele se găsesc în „natura” antitetică a domeniului dialectico-speculativ, pe de o parte, și, pe de alta, nu în „natura Rațiunii”, ci în „natura gândirii”, și anume în „natura gândirii speculative”. Fără să admită aceste condiții, care ar fi justificat apariția enunțurilor contradictorii, Kant se arată totuși îngăduitor cu cei care comit greșeala de a extinde principiile Rațiunii dincolo de „granițele experienței” (*über die Grenze der Erfahrung*) și de a emite astfel de enunțuri. De altfel, fiecare enunț separat, în sine însuși este fără contradicție (*an sich selbst ohne Widerspruch ist*), doar atât că nu poate fi nici confirmat, nici infirmat de vreo experiență posibilă. Ceea ce este valabil și pentru enunțul care îl contrazice.

Tezele (*Lehrsätze*) de genul acesta, considera Kant, nu trebuie confundate cu propozițiile sofistice (*sophistische Sätze*). El le numește totuși *vernunftelnde* pe primele, fiecare dintre ele referindu-se la probleme (*Frage*) de care trebuie să se

„izbească în mod necesar orice Rațiune umană în mersul ei înainte; în al doilea rând, ea [teza respectivă] împreună cu teza opusă nu este o simplă iluzie artificială care dispare de îndată ce o sesizăm, ci este o iluzie naturală și inevitabilă care, chiar dacă nu ne mai lăsăm păcăliți de ea, deci nu ne mai înșeală, își conservă mereu forța de a ne iluziona și deci poate fi făcută în adevăr inofensivă, dar nu poate fi niciodată extirpată”.

Se poate conchide că Immanuel Kant a fost foarte aproape de acceptarea Speculațiunii, chiar în forma de *coincidentia oppositorum*. El se arată îngăduitor și cu cei care se combat unii pe alții ca pe un „câmp de luptă” (*Kampfplatz*) susținând fie „teza”, fie „antiteza” câte unui cuplu antinomic. Este vorba despre ceea ce Hegel numea „poziția intelectului” incapabil de a depăși momentul dialectic al opoziției și de a concepe sinteza.

2. INTERPRETAREA DIALECTICO-SPECULATIVĂ A FORMELOR GÂNDIRII RAȚIONALE LA HEGEL

Este curios faptul că Hegel, dotat cu cel mai elevat spirit speculativ, pe care l-a aplicat la studiul întregii istorii a filosofiei și la studiul critic al filosofiei clasice germane (Kant, Fichte, Schelling), care și-a dat seama de semnificația și de importanța gândirii speculative, care a făcut sute de scheme triadice, cum se văd pe toate manuscrisele sale, n-a încercat nici măcar să facă o schiță sumară a unei logici speculative, adică a unei teorii a formelor noetice ale Speculațiunii, care să fie *diferite* de cele cunoscute ale Rațiunii sau ale Intelectului, pe care le tratează cu atâta severitate. Cauza o constituie faptul că Hegel n-a intenționat să *adauge* ceva la Teoria Rațiunii, ci pur și simplu s-o *încadreze* în Sistemul său. Dar nu ca atare, adică așa cum este Aceasta, ci *transformată* (animată, zicea Hegel) prin Metoda dialectico-speculativă.

Aceasta este o tendință contrară celei kantiene, prin care se urmărea interpretarea Speculațiunii cu mijloacele (formele noetice) Rațiunii, și anume, *interpretarea Rațiunii cu mijloacele Speculațiunii*. Acest lucru se petrece în ceea ce Hegel numea „Teoria Conceptului”, care cuprinde: Noțiunea, Judecata și Silogismul, respectiv Teoria formelor gândirii raționale.

Folosind termenul de „noțiune” (*Begriff*), tradus de regulă prin „Concept”, Hegel înțelege prin El „liberul însuși”, „puterea substanțială” ș.a. El se simte dator să spună că, în „logica speculativă” (*spekulative Logik*), va utiliza totuși termenul acesta, cu toate că El va avea cu totul altă semnificație (*ganz andere Bedeutung*). Uneori Hegel îi spune „Concept speculativ” (*der spekulative Begriff*).

Conceptul, speculativ sau nu, cuprinde însă momentele Generalității, Specificității și Singularității, care nu sunt altceva decât cele *cinci* entități din Arborele lui Porphyrius reduse la *trei*: Genul, Specia și Singularul. Lipsesc: Genul suprem și Individualul.

NOTĂ. În traducerea lui D.D. Roșca (G.W.F. Hegel, *Știința logicii*, Edit. Academiei Române, București, 1966) *Allgemeinheit* este tradus prin Universalitate; *Besonderheit* prin Particularitate și *Einzelheit* prin Individualitate, ceea ce este evident greșit.

În traducerea colectivă (D.D. Roșca, Virgil Bogdan și Constantin Floru, G.W.F. Hegel, *Enciclopedia Științelor Filosofice*, Partea întâi, *Logica*, Edit. Academiei Române, București, 1962) *Einzelheit* este bine tradus prin „Singularitate”, ceilalți doi termeni însă, Universalitate și Particularitate, au numai semnificație judicativă și silogistică.

Dar aceasta înseamnă oricum o coborâre vertiginoasă a „ștafetei” speculative, ridicată de Platon și de neoplatonici cel puțin la „genurile supreme”, iar pe linie aristotelică până la Unul primordial (*to proton*).

Ce-i drept, după terminația cuvintelor, de la Gen la Generalitate (*Allgemeinheit*), ar fi vorba totuși despre anumite semne ale supercategorialității speculative. Dar, considerate ca „momente” ale Conceptului, a cărui mișcare mai departe (*Fortgehen*), zice Hegel, nu mai este nici trecere, nici apariție în altceva, ci „dezvoltare” (*Entwicklung*), ele presupun o anumită ordonare de precedentă și succedență. Pe Arborele lui Porphyrius, singularul este cel mai de jos, dar nu ultimul, căci urmează cele individuale (*ta atoma*). Nici Genul nu este mai sus decât comparat cu Specia, ultimul de sus fiind Genul suprem. Pus în „mișcare” de Hegel, conceptul „coborâre” pe Arborele lui Porphyrius, de la General la Singular, căci, în loc de Generalitate, se vorbește totuși despre „Conceptul general” (*der allgemeine Begriff*), adică despre Gen. Urmează conceptul specific și al treilea este chiar Singularul (*das Einzelne*) care, pierzându-și calitatea de Concept, devine Judecată. Pentru aceasta însă, trebuie să suporte toate canoanele „devenirii”, la care îl va supune Hegel, încercând să ne convingă totuși că însuși Conceptul le face pe toate în „mersul” său către Judecată, care nu este altceva decât tot Conceptul care „merge” însă către Silogism.

Trebuie remarcat însă și faptul că Hegel nu se limitează la atribuirea pe seama Conceptului a unor determinații (*Besimmungen*) „dialectice”, cum ar fi aceea că fiecare dintre „momentele” sale este întregul, că el este pus ca deosebit de sine și totodată ca identic cu cel de care a fost deosebit, că aceasta se face prin negarea identității care este afirmată prin negarea negației ș.a.m.d., dar Hegel se simte dator să și critice concepțiile obișnuite despre Concept ca formă a gândirii raționale. În manieră kantiană, el se referă la „logica intelectului” (*Verstandeslogik*) de care ar ține Conceptul, care însă nu ia naștere, așa cum se crede, și că obiectele ar fi anterioare Acestuia. „Conceptul este, dimpotrivă, zice Hegel, cu adevărat prim, iar obiectele sunt ceea ce sunt prin activitatea Conceptului sălășluind în ele și revelându-se în ele”. Ceea ce nu se poate accepta nici măcar în cazul în care, așa cum susținea Hegel, gândirea ar fi anterioară obiectului gândit, adică platonice *ante rem*. Căci „localizarea” Conceptului (noțiunii) în obiect (*in re*) în loc de minte (*in mente*), unde zicea și Aristotel că este locul ideilor (*topos eidon*), este prea mult și ține de „panlogismul” pe care îl critica adesea și Hegel.

În rest, Hegel nu aduce nimic nou față de teoria conceptului din logica Rațiunii. Același lucru se poate spune și despre teoria Judecății, căci provenirea acesteia din Concept nu este acceptabilă. Iată ce spune Hegel: „Momentul Singularității pune, în primul rând, momentele Conceptului [Generalitatea, Specificitatea și Singularitatea] ca deosebiri [ca genuri diferite ale Conceptului], dar, în al doilea rând, este pusă, de asemenea, identitatea lor, că unul este celălalt, această Specificitate pusă a Conceptului este Judecata” (... *diese gesezte Besonderheit des Begriffs ist das Urteil*). Și, într-adevăr, în teoria Judecății va fi vorba despre raporturile dintre cele trei „momente” ale Conceptului, primul fiind „Singularul este Generalul”.

Hegel se simte dator să critice concepțiile clasico-tradiționale despre Judecată, ca și semnificația de „legătură” a copulei „este”, mizând de data aceasta pe semnificația termenului german de *Urteilung* („Diviziunea originară”). Hegel putea să vorbească despre „Diviziunea originară” ca formă noetică a Speculațiunii care, așa cum este diferit Conceptul speculativ de Noțiune, este diferită de Judecată. Dar Hegel le identifică, deoarece îl interesa eliminarea, în spiritul principiului *pars pro toto*, a semnificației clasico-tradiționale, raționale a Judecății, în favoarea celei dialectico-speculative.

Trebuie să remarcăm faptul că, spre deosebire de Concept, pe care Hegel îl numește uneori „speculativ” (*der spekulative Begriff*), el nu a numit niciodată Judecata ca fiind „speculativă” și, mai mult, uită că în aceeași lucrare (*Logica* din *Enciclopedia Științelor Filosofice*), la § 31, spunea că „... forma propoziției, sau mai precis, a Judecății, este improprie (*ungeschickt*) să exprime Speculativul”. În plus, zice Hegel în același loc, „Judecata este, prin forma ei, unilaterală și, în această privință, falsă” (*dar Urteil ist durch seine Form einseitig und insofern falsch*). Ceea ce nu este corect, dar exprimă o detașare a poziției speculative față de o formă noetică a Rațiunii, pe care ar trebui să o evite, chiar dacă nu este falsă. Or, aici, în contextul logicii, care ar trebui să fie „speculativă”, Judecata este acceptată ca atare, cu structura ei clasică de Subiect, Predicat și Copulă, dar cu altă interpretare, și anume aceea de exprimare a relațiilor dintre momentele Conceptului.

Mai curios este faptul că Hegel nu admite doar Judecata ca formă a gândirii raționale (așa „falsă” sau nu), ca aplicație a Conceptului cu momentele sale, de genul: „Singularul este Generalul” sau „Generalul este Singularul”, ci admite *toate* tipurile de judecăți pe care le-au priticit medievalii și modernii până la el, fără să le treacă prin minte că acestea ar fi de fapt numai forme ale Conceptului, care nu se găsește doar în capul nostru (*bloss in unserem Kopfe*), ci în fiecare obiect și că orice obiect ar fi o Judecată (*alle Dinge sind ein Urteil*), adică un Singular care este General sau un General care este Singular, iar acestea sunt momente ale Conceptului care s-a diferențiat pentru a se reuni și a se mijloci astfel pe sine cu diferențele sale ca Silogism. Ce-i drept, nici înainte, dar nici după Hegel nu s-a mai acceptat ceva asemănător.

În rest, consideră Hegel, toate tipurile de judecăți sunt specii ale Judecății. Neajunsul este că ele au fost de regulă enumerate la întâmplare (*ganz zufällig*). Și, zice Hegel foarte supărat, o enumerare „chiar deșartă și sălbatică” (*selbst Wüstes und Wildes*) în privința diferențierii acestora. El își propune, firește, să le ordoneze, să

le prezintă așa cum se „produc” ele în mod necesar, una din alta, în mod progresiv, în cadrul „dezvoltării” judecății care nu este altceva decât Conceptul: 1) Judecățile Ființei determinate (pozitivă, negativă și infinită); 2) Judecățile reflectării (singulară, particulară și universală); 3) Judecățile necesității (categorică, ipotetică și disjunctivă); 4) Judecățile Conceptului (asertorică, problematică și apodictică).

Se remarcă faptul că Hegel, deși operează o diferențiere triadică, s-ar putea zice cu propriile sale cuvinte, „deșartă și sălbatică” a tipurilor de judecăți, inventând unele și omițându-le pe altele, și îl critică pe Kant pentru clasificarea tetrică a genurilor de categorii (cantitate, calitate, relație și modalitate), este nevoit să le grupeze și el în *patru* triade. Ceea ce „sună” ca un fel de eșec al dialecticii triadice, care va fi urmat de eșecul în fața celor patru figuri silogistice. Până atunci însă Hegel va fi nevoit să ne ofere, tot în terminologia sa, „luată din aer” (*aus der Luft gegriffen*) trecerea de la Judecată la Silogism. Aceasta deoarece, zice Hegel: „Judecata însăși este cea care se pune pe sine ca Silogism” (*das Urteil selbst ist es, welches sich als Schluss setzt*).

Trecerea sau „punerea” Judecății ca Silogism se face însă prin mijlocirea Conceptului care este și Judecată și Silogism sau, altfel spus, Conceptul devine din Judecată Silogism. Și anume prin „umplerea” (*Erfüllung*) golului, am putea zice a *Luft*-ului pe care îl reprezintă copula „este” dintre Subiect și Predicat.

Nu mai intrăm în amănunte, dar putem spune că Teoria Silogismului la Hegel este cea mai „îndepărtată” de cea clasică. Silogismul este redus la trei termeni, Singularul (S), Specialul (Sp) și Generalul (G), iar figurile silogistice sunt prezentate cu termenii înșirați liniar: figura I (S-Sp-G); figura a II-a (Sp-G-S); figura a III-a (S-G-Sp) și figura a IV-a (G-Sp-S). Este ușor de observat că aceste „figuri” sunt, de fapt, Scheme dialectico-speculative triadice prezentate drept silogisme. Hegel nu mai vorbește decât tangențial despre premise și concluzie, ceea ce face ca „figurile” silogistice să nu aibă *moduri* și nici *reguli*. Altfel spus, renunță la toată silogistica aristotelico-clasică și, firește, la celebra definiție aristotelică a silogismului.

Se poate conchide că Rațiunea Speculativă în accepțiunea lui Hegel nu este numai o aplicare a metodei dialectice (mai puțin speculative) la formele noetice ale Rațiunii, ci chiar înlocuirea lor cu forme de tip dialectico-speculativ analoge Supercategoriilor (în cazul Conceptului), Arheotomiei (în cazul Judecății) și Schemelor dialectico-speculative triadice (în cazul Silogismului), fără să aibă vreo contribuție deosebită nici în logica speculativă, nici în logica Rațiunii care este, la el, de o „deșertăciune și o sălbăticie” dezolante.

3. DOMENIUL LOGICII DIALECTICE MARXISTE

Pornind de la unele observații ale lui Lenin în legătură cu logica lui Hegel, pe care a folosit-o și Karl Marx în lucrarea *Capitalul*, unii filosofi marxiști din Uniunea Sovietică și din țările socialiste au încercat elaborarea unei „logici dialectice marxiste”. Principial, aceasta trebuia să înlocuiască, în manieră hegeliană, logica

Rațiunii în forma ei clasico-tradițională, după ce, în prealabil, ar fi fost interpretată materialist logica lui Hegel, adică prin acordarea de prioritate materiei față de gândire. Mai concret, era vorba despre inversarea raportului dintre Ființă și Existență, adică trebuia pornit de la obiecte către gândire. Ceea ce era corect, numai că Existența sau Natura la Hegel era făcută după calapodul Ființei sau al gândirii viciată profund de aplicarea fără discernământ a dialecticii triadice. Or, în această situație, simpla inversare a raportului Ființă = gândire și Natură producea același efect, doar că, de data aceasta, în loc să fie gândirea dialectico-triadică cea după care se mulează Natura devenind dialectică triadică, era Natura (hegeliană) dialectico-triadică după care și logica va fi la fel, adică tot așa cum a făcut-o Hegel. Dovada o constituie chiar celebra lucrare a lui Friedrich Engels *Dialectica Naturii*, după care au apărut chiar lucrări cu titlul *Dialectica în Natură*. Dar în Natură nu poate să existe „dialectică”, de la gr. *dia-legein* și nici *contra-dicții*, cum s-a mai spus în lucrarea de față, ci *opoziiții*. Ceea ce înseamnă că marxiștii porneau de la Natura fabricată de Hegel și impregnată cu dialectică și contradicții și ajungeau tot la logica lui Hegel, la teoria unei Rațiuni Speculative și nu la logica speculativă, adică la Teoria formelor noetice ale Speculațiunii.

Această „cochetare” a materialiştilor marxiști cu Hegel, cel mai mare idealist, ar fi fost cel mult distractivă, dacă n-ar fi fost impusă, în chip dictatorial, ca singura logică acceptabilă. Și anume, tocmai în perioada de avânt al logicii matematice a Intellectului, care a fost chiar interzisă, și pe motivul că era practică de către neopozitivisti Ceroului de la Viena, iar cea clasico-tradițională pe motivul că era învechită.

Cum era și firesc, absolutizarea acestei logici dialectice marxiste n-a durat prea mult și nici n-a condus la rezultate remarcabile.

Întâmplarea a făcut ca subsemnatul să fie student la Facultatea de Filosofie a Universității din București tocmai în perioada 1958–1963 de predare a logicii dialectice, dar și a celei clasice, și a celei matematice. Aceasta, în conformitate cu programele aprobate la Ministerul Învățământului și Culturii condus de către Academicianul Athanase Joja, între 1957 și 1960, care era și Președinte al Academiei Române, între 1959 și 1963. Noua orientare a cercetărilor din domeniul logicii în România a fost expusă de către Acad. Ath. Joja într-o lucrare (republicată în *Studii de logică*, Edit. Academiei Române, București, 1960) intitulată *Elaborarea logicii dialectice de către V.I. Lenin*. Este evident că această orientare era aprobată și de către forurile internaționale din țările socialiste și mai ales din Uniunea Sovietică, unde vor fi publicate și lucrările de logică matematică și de logică tradițională. În România, Acad. Ath. Joja a înființat în anul 1964 Centrul de Logică al Academiei Române în care funcționau două sectoare: de logică clasică și de logică matematică, logica dialectică marxistă fiind deja pe cale de dispariție.

În lucrarea amintită se consideră că există trei „orizonturi ale logicii”: 1) logica formală [clasico-tradițională]; 2) logica simbolică și 3) logica dialectică. Aceasta din urmă studiază însă aceleași forme noetice ale Rațiunii, în terminologia noastră,

pe care le studiază și celelalte logici. Explicațiile au fost date deja prin acțiunea principiului *pars pro toto*. Dar și Hegel considerase la fel, motiv pentru care în locul logicii speculative a elaborat logica Rațiunii Speculative.

Ceva asemănător au făcut și filosofii marxiști, unii recunoscând că logica dialectică se reduce la interpretarea dialectică a formelor clasice ale Rațiunii. Înlocuirea (dacă nu chiar interzicerea) logicii clasice cu o interpretare dialectică a formelor clasice ar fi condus însă la anularea unor forme ale gândirii indispensabile în cadrul învățământului, cum ar fi fost coerența în argumentare, definiția corectă, distincția dintre adevărat și fals, dintre Existență și Nonexistență și acceptarea „fluxiunii nebune” a lui Heraclit.

Soluția propusă a fost aceea de a menține logica formală clasică (logica Rațiunii) și de a o dubla cu logica dialectică. Aceasta fiind un fel de „metalogică”, în care să fie studiate aceleași forme în autoproducerea lor, autodezvoltarea lor, trecerea una în altele, legăturile dintre ele (ceea ce făcuse deja Hegel). În plus, logica dialectică avea și menirea de a exprima și de a formaliza enunțurile asupra unor fenomene „dialectice” (de fapt antitetice) din științele moderne (ca cele amintite deja din microfizică).

Studiul paralel al logicii clasice și al celei dialectice era însă dificil, deoarece una o infirma pe cealaltă. Tradițional, Noțiunea este o formă a gândirii care exprimă Esența obiectelor, lucrurilor, fenomenelor etc., care se obține prin comparația, clasificarea, analiza și sinteza, generalizarea și abstractizarea reprezentărilor pe care le avem cu ajutorul simțurilor. Pe când Conceptul este propriul său proces de autoproducere și autodezvoltare, care se scindează apoi pe sine în Subiect și Predicat și devine Judecată, iar aceasta va deveni Silogism cu trei termeni dar fără premise și concluzie și fără celebrele moduri silogistice: *Barbara*, *Celarent* etc.

Pentru marcarea distincției dintre cele două logici au fost elaborate și așa-numitele „legi” ale logicii dialectice. Ath. Joja prezintă trei legi ale logicii dialectice, care să nu se confunde cu legile dialecticii în genere, cum ar fi: „Unitatea și lupta contrariilor”, „dedublarea unului” sau „negarea negației”, ci să fie legi dialectice analoge celor clasice: pentru legea identității, legea identității concrete; pentru legea non-contradicției, legea predicției complexe contradictorii și pentru legea terțului exclus, legea terțului supervenient.

Pentru motivarea acestor legi, Ath. Joja, un bun cunoscător al istoriei logicii, face ample investigații istorice. El descoperă considerațiuni chiar aristotelice referitoare la faptul că identitatea, numită și „abstractă”, nu se potrivește cu situațiile existențiale. Un om, de exemplu, este un viețuitor care se naște, este copil, adolescent, tânăr etc., adică este identic cu el însuși, dar și diferit de la o vârstă la alta; despre un om poți să spui că este sănătos sau este bolnav și una dintre cele două spuse este adevărată sau falsă, dar când se tratează nu este nici bolnav, nici sănătos, adică ar exista și o a treia posibilitate.

Oricum, se considera că legile logicii dialectice nu le infirmă pe cele clasice, ci le completează cu enunțuri despre fenomene noi (antitetice) și sunt aplicabile ca atare numai în interpretarea dialectică a formelor clasice, care devin altceva, nu mai sunt doar forme ale gândirii, ci și ale Existenței în genere, ale Naturii și ale Societății.

Dovedindu-se neproductivă și venind și în contradicție cu logica matematică, în care legile clasice, formalizate sunt și mai rigide, logica dialectică marxistă a fost abandonată, ca și logica lui Hegel, rămânând un fel de curiozitate încadrabilă în Rațiunea Speculativă, ea însăși fiind o combinație nereușită între Rațiune și Speculațiune.